

UDK 811.163.4(091) (497.16)

UDK 811.163.4:929 Stevanović M.

Pregledni rad

Adnan ČIRGIĆ (Podgorica)

Institut za crnogorski jezik i književnost

adnan.cirgic@icjk.me

DOPRINOS MIHAILA STEVANOVIĆA MONTENEGRISTICI

Autor ovoga priloga povodom 110. godine od rođenja Mihaila Stevanovića nastoji dati kratak osvrt na njegov doprinos montenegristici. Riječ je o jednome od prvih proučavalaca crnogorskih govora, dugogodišnjemu univerzitetskome profesoru i proučavaocu Njegoševa jezika. Pored toga Stevanović je bio jedan od najaktivnijih lingvista (na prostoru bivše SFRJ) u izradi *Pravopisa srpskohrvatskoga jezika* i u ostalim poslovima na standardizaciji srpskohrvatskoga jezika, no to neće biti predmet ovoga osvrta.

Ključne riječi: *Mihailo Stevanović, crnogorski govori, nješkoologija, montenegristica*

Po mnogo čemu paradoksalna i neobična, Crna Gora je karakteristična i po tome da se rad na proučavanju njezina jezika i njezinih govora zaustavio i gotovo ugasio baš onda kad su se stekli uslovi za njegovo napredovanje. Gotovo da se sva naša današnja saznanja o crnogorskom jeziku, osobito o govorima crnogorskim, baziraju na onome što je urađeno prije osnivanja crnogorskih naučnih institucija. S obzirom na današnje naše kadrovske potencijale, bilo bi nezamislivo da se neko upušta u proučavanje kakve šire govorne oblasti, a još nezamislivije da takvim proučavanjem da valjane ili iole upotrebljive rezultate, osobito onakve kakve su dali Danilo Vušović¹ i Mihailo Stevanović – prvi školovani crnogorski dijalektolozi.

Mihailo Stevanović rođen je u Brdu Stijenskom, u Piperima, 3. aprila 1903. godine. Osnovnu školu završio je u Piperima, u Manastiru Čelija piper-ska, a gimnaziju u Podgorici, Nikšiću i Peći – đe je i maturirao 1923. godine.²

¹ Videti: Adnan Čirgić, „Doprinos Danila Vušovića montenegristici“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 487–496.

² Biografske podatke o Mihailu Stevanoviću preuzeli smo iz knjige Draga Čupića *Život u znaku nauke. Mihailo Stevanović (1903–1991)*, Unireks, Beograd, 2000. U toj knjizi od 170 strana jedino je vrijedna selektivna bibliografija Mihaila Stevanovića, koja i nije rad Draga Čupića već je preuzeta iz *Južnoslovenskoga filologa* (knj. XLVII, Beograd, 1991), a sačinila ju je Dragana Mršević-Radović. Ta je knjiga primjer kako i vrijednost velikih stvaralaca ostaje pritajena kad o njoj pišu ljudi uskih vidika. Drago Čupić, crnogorski dijalektolog koji je iz Instituta za srpski jezik u Beogradu negirao crnogorski jezik, pa čak i kompaktnost crnogorskih govora, cijelu je knjigu o Mihailu Stevanoviću napisao kako bi prikazao ne Stevanovića kao naučnika (što bi se iz naslova moglo očekivati), već Stevanovića kao Srbinu, srpskoga rodoljuba i sl. Nesporno je da je Stevanović bio opterećen tradicionalističkom zabudom, koju je Vuk Karadžić utemeljio a drugi razrađivali, o Crnogorcima kao Srbima. To se vidi na više mjesta u njegovu radu. No Čupiću je i to malo bilo, pa je obezbijedio sebi „legalan“ metod da Stevanoviću u usta umetne izjave poput ove: „Dvije trećine, ili više, bilo je za ujedinjenje (1918. – prim. A. Č.), kaže profesor. 'Zapravo, ja prosto ne znam nikoga ko tada nije bio za ujedinjenje', naglašava.“ (str. 15). Nemoguće je, naravno, da Stevanoviću makar u Piperima nijesu bili poznati protivnici ujedinjenja jer ih osobito među Piperima nije bilo malo. No Čupiću su takve izjave, publikovane po smrti staroga profesora, bile potrebne kao potvrda za sopstvene ideološke težnje i stavove. Stoga on više ističe Stevanovićevo protivljenje tome da i Crnogorci budu zastupljeni kao ravnopravan narod na Novosadskom dogovoru („jer se pod Srbima podrazumevaju i Crnogorci“) no njegov rad na *Pravopisu srpskohrvatskoga jezika* koji je iz toga dogovora proistekao. A evo i metoda kojim je Čupić obezbijedio „legalitet“ za svoje postupke: „Sjećanja nadolaze, iako profesor ne voli da priča o sebi. Ne dozvoljava da razgovor snimamo na magnetofonsku traku (istakao A. Č.). – Pišite – kaže – ako već hoćete da pišete, kako vi nadete za shodno. Nije moje da vam se u to mešam. Čovek je onakav kakvim ga ocenjuju drugi, a ne onakav kakav sâm misli da je...“ (str. 12). Tako je Čupić bez dokaza s magnetofonske trake odlučio da nam prikaže Stevanovića ne onakvim kakav nam se on sâm svojim naučnim radom predstavio no onakvim kakvim bi Čupić htio da ga prikaže. Izgleda da mu nivo Stevanovićeve srpstva nije bio dovoljan.

Iste godine upisao se na Odsek za književnost Filozofskoga fakulteta u Beogradu, ali će se ubrzo – na nagovor Aleksandra Belića³ – prebaciti na Odsek za jezik.⁴

„Po diplomiranju na jezičkoj grupi (grupa za srpskohrvatski jezik i književnost) beogradskog Filozofskog fakulteta (juna 1927) Stevanović je, po savjetu Belića, tražio i dobio stipendiju poljske vlade i septembra 1927, opet po Belićevoj sugestiji, otišao u Krakov, ali se tu malo zadržao, jer se zbog bolesti vratio poslije nepuna tri mjeseca.“⁵ Nakon toga radio je u prištinskoj gimnaziji, odakle prelazi za upravnika biblioteke Filozofskoga fakulteta u Skoplju (poslije Branka Miletića, koji će kasnije monografijom *Crmnčki govor* dati značajan doprinos izučavanju crnogorskih govora), koji je tada bio dio Univerziteta u Beogradu. Ni na tome se mjestu nije dugo zadržao jer nije imao položen profesorski ispit, pa prelazi u skopsku gimnaziju, a odatle u gimnaziju u Bitolju, pa u Peć. Za vrijeme provedeno u Peći dobio je „depešu od Belićevog asistenta Radomira Aleksića koji mi kaže da treba da dođem u Beograd radi dogovora s Belićem oko moje doktorske disertacije. Belić je tada bio rektor Univerziteta. Kao što sam rekao, još 1931. godine sam mu bio predao moju raspravu o istočnocrnogorskom dijalektu kao pismeni rad za profesorski ispit. Pođem u Beograd, i pri susretu, Belić mi kaže da je pročitao moj rad i kaže da može biti kvalitetan za doktorsku disertaciju, te me poziva da ga kao takav branim. (...) Tezu sam branio u martu 1934. godine (...) kod Belića, Kuljbakina i Henrika Barića.“⁶ Tako je „poslije pet premještaja za šest godina službe“ Mihailo Stevanović započeo svoju univerzitetsku karijeru u Skoplju, u kojemu će ostati do početka II svjetskoga rata.

„Juna 1945. godine postavljen sam za docenta na Filozofskom fakultetu (danas Filološkom) u Beogradu, za koje zvanje sam bio izabran još 1938, a potvrđeno mi je to zvanje 1939.“⁷ Od tada pa do kraja života Stevanović će i životom i radom biti vezan za Beograd i srpske naučne institucije – Filološki fakultet, Srpsku akademiju nauka i umetnosti i Institut za srpskohrvatski jezik

³ U to vrijeme, pored Stevanovića, kod Belića su studirali poznati kasniji crnogorski jezikoslovci: Danilo Vušović, Gojko Ružičić, Radomir Aleksić, Radosav Bošković, Jovan Vuković.

⁴ Na Belićev nagovor prijavio se Mihailo Stevanović da obradi govor svoga kraja. „Prihvatio sam sugestiju i moj rad o govoru Pipera dobio je jednu od visokih svetosavskih nagrada. (...) Od te nagrade kupio sam 'prvo gospodsko odelo'. Posle toga povisili su mi stipendiju sa 600 na 1.000 dinara.“ (Drago Čupić, n. d., str. 17) Nažalost, koliko nam je poznato, taj rad nikad nije publikovan. Sigurno je kasnije inkorporiran ili korišćen u Stevanovićevoj doktorskoj disertaciji *Istočnocrnogorski dijalekat*, o kojoj će kasnije biti riječi.

⁵ Isto, str. 21.

⁶ Isto, str. 26–27.

⁷ Isto, str. 30.

SANU. Kao nastavljajući filološke dogme koju je uspostavio Vuk Karadžić, a zatim utvrdio Aleksandar Belić, Stevanović je jezik u Crnoj Gori smatrao srpskim i bio je protivnik priznanja ne samo zasebne crnogorske varijante unutar nekadašnjega službenog srpskohrvatskog jezika, već i protivnik izdvajanja Crne Gore i Crnogoraca, odnosno Titograda (Podgorice) kao crnogorskog kulturnog centra – ravnopravno s drugim republikama, narodima i glavnim gradovima – u okviru Zaključaka s tzv. Novosadskoga dogovora, čiji je on bio jedan od najaktivnijih sprovedilaca. Godine 1958. postao je dopisni, a 1963. i redovni član SANU. Bio je šef Katedre za južnoslovenske jezike i opštu lingvistiku Filološkog fakulteta u Beogradu (1953–1973) te prodekan i dekan toga fakulteta. Bio je predsjednik Odbora SANU za izradu Rečnika srpskohrvatskoga književnog i narodnog jezika, a od 1960. do 1973. i direktor Instituta za srpskohrvatski jezik SANU. Skoro deceniju i po (1960–1974) bio je glavni urednik poznatih lingvističkih časopisa *Južnoslovenski filolog*, *Srpski dijalektološki zbornik* i *Naš jezik*. Pored članstva u srpskim institucijama Stevanović je bio član Jugoslovenskoga nacionalnog komiteta slavista i Komisije Međunarodnoga komiteta slavista za proučavanje gramatičke strukture slovenskih jezika.⁸ Nosioc je Ordena rada s crvenom zastavom (1960), Ordena zasluga za narod sa zlatnom zvijezdom (1964) i dobitnik Sedmojulske nagrade (1973). Serbokroatistiku je, pored rada na *Pravopisu srpskohrvatskoga jezika*, najviše zadužio izuzetno opsežnom dvotomnom normativnom gramatikom *Savremeni srpskohrvatski jezik. Gramatički sistemi i književnojezička norma* (I tom, Beograd, 1975; II tom, Beograd, 1979). Iako je danas baštine samo Srbi, ta je gramatika dio i crnogorskoga nasljeđa – i po tome što joj je autor bio Crnogorac (bez obzira na njegovo jezičko i nacionalno izjašnjavanje) i po tome što je za korpus koristio jezik reprezentativnih crnogorskih pisaca, dakle crnogorski jezik. Mihailo Stevanović umro je u Beogradu 14. januara 1991. godine. O značaju njegova života i rada održan je naučni skup *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, 16–17. maja 2002, u organizaciji Crnogorske akademije nauka i umjetnosti, u Podgorici.⁹

Iako je „savremeni srpskohrvatski jezik“ bio glavna oblast Stevanovićeva bavljenja, on je svojim radom zadužio i Crnu Goru i jezikoslovnu montenegrinistiku. Pored toga što je u svoju pomenutu opsežnu gramatiku srpskohrvatskoga jezika unosio i jezik crnogorskih pisaca, on se Crnom Gorom bavio i u posebnim radovima i studijama, koje su i predmet ovoga osvrtu. To su

⁸ Videti: Živojin Stanojčić, „Homage Mihailu Stevanoviću“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Podgorica, 2002, str. 11 – 15.

⁹ Videti: Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002.

prije svega tri dijalektološke studije: *Istočnocrnogorski dijalekat*,¹⁰ *Sistem akcentuacije u piperskom govoru*¹¹ i *Glavne dijalekatske crte vasojevičkog govora*.¹² Mimo tih dijalektoloških radova on se crnogorskom problematikom bavio i u okviru njegošologije, osobito u dvijema monografijama *Jezička tumačenja u komentarima Njegoševa Gorskog vijenca*¹³ i *O jeziku Gorskog vijenca*¹⁴ te u priređivanju sabranih djela Njegoševih (povodom 150. godišnjice rođenja), izradi *Rečnika uz celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša*¹⁵ (s R. Boškovićem) takođe povodom 150. godišnjice Njegoševa rođenja i izradi dvotomnoga *Rečnika Njegoševa jezika*¹⁶ (u saradnji s M. Vujanić, M. Odavić i M. Tešić). Ipak neobično je koliko je Mihailo Stevanović, jedan od vodećih lingvista na teritoriji bivše SFRJ, bio neobaviješten o književno-jezičkom razvoju svoje postojbine Crne Gore, o čemu najbolje svjedoči obimni predgovor prvome tomu njegove već pomenute gramatike *Srpskohrvatski jezik*, đe su mjesto našli i neki marginalni srpski pisci, đe su prilično podrobno prikazane srpske, hrvatske, pa i bošnjačke, kulturne, književne i jezičke prilike, a o takvim prilikama u Crnoj Gori nije rekao gotovo ni jedne jedine riječi.

Najveći doprinos montenegristici Mihailo Stevanović dao je svojom dijalektološkom monografijom *Istočnocrnogorski dijalekat*, koja je, kako je rečeno, predstavljala njegov doktorski rad odbranjen pred komisijom koju su činili ondašnji renomirani lingvisti A. Belić, S. Kuljbakin i H. Barić. Iako početnički, taj rad, prilično negativno ocijenjen od ondašnjih autoriteta, od neprocjenjiva je značaja za montenegristiku jer se u njemu donosi obilje dijalektološkoga materijala do tada nauči nepoznatoga, a skupljenoga na vrlo prostranome terenu. To je i kao glavnu vrijednost toga Stevanovićeva rada istakao i Henrik Barić u svome izrazito negativnom osvrtu: „Vrednost disertacije g. Stevanovića je u novom i obilatome dijalektološkom materijalu, skupljenom u velikoj dijalekatskoj oblasti, koja do sada nije bila dovoljno ispitana. Do sada

¹⁰ Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Beograd, 1933/34, str. 1–129.

¹¹ Mihailo Stevanović, „Sistem akcentuacije u piperskom govoru“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. X, Beograd, 1940, str. 69–184.

¹² Mihailo Stevanović, „Glavne dijalekatske crte vasojevičkog govora“, *Zadužbina Luke Čelovića Trebinjca*, Beograd, 1933/34, str. 188–191.

¹³ Mihailo Stevanović, *Jezička tumačenja u komentarima Njegoševa Gorskog vijenca*, SANU, Posebna izdanja, knj. CDXCIII, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 27, Beograd, 1976.

¹⁴ Mihailo Stevanović, *O jeziku Gorskog vijenca*, SANU, Posebna izdanja, knj. DC, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 41, Beograd, 1990.

¹⁵ Mihailo Stevanović & Radosav Bošković, *Rečnik uz celokupna dela Petra Petrovića Njegoša*, Obod – Cetinje & Prosveta – Beograd, 1954.

¹⁶ Mihailo Stevanović i saradnici, *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*, knj. prva (A – O), knj. druga (P – Š), SANU – CANU – Vuk Karadžić – Narodna knjiga – Obod – Prosveta – Srpska književna zadruka, Beograd, 1983.

su za proučavanje crnogorskih dijalekata bili glavni izvori dela M. Rešetara. U svojim radovima (...) Rešetar je obuhvatio građu, u glavnom, zapadno od Zete i Morače. Materijal skupljen u disertaciji g. Mih. Stevanovića odnosi se na govore istočnog dela Crne Gore. I to je glavni razlog, što je ovaj rad g. Stevanovića primljen kao doktorska disertacija, naročito stoga što je u njemu, pored velike akcenatske građe, dat prvi put veći morfološki i sintaktični materijal crnogorskih govora.¹⁷ Iako neka Stevanovićeva tumačenja pojedinih jezičkih pojava, naročito kad su u pitanju dijahronijska ili komparativna tumačenja, Barić naziva „neverovatno zaprepašujućim“,¹⁸ za nas je danas najbitnija činjenica da je građa, koju je on u toj disertaciji publikovao, gotovo u potpunosti vjerodostojna i tačna. Najveća je šteta u tome što Stevanović nije davao precizne lokacije za primjere koje je navodio, već ih je vezao za šire oblasti, osim u rijetkim slučajevima kad se radilo o kakvim diferencijalnim crtama.

Od Barićeva je osvrta mnogo suptilniji i primjereniji Belićev, u kojemu su pored zamjerki istaknute i pozitivne strane Stevanovićeva rada, a iz kojega se već naslućuje Belićeva naklonost prema njemu, koja će kasnije više doći do izražaja. Belić ističe Stevanovićev poduhvat u pogledu širine područja koje je obradio i količine građe koju je publikovao i kaže da se on nije „zadovoljio samo da obuhvati veliku građu; on je hteo – naročito u fonetici – *i sve da objasni*. Samo za to Stevanoviću njegovi dijalekti nisu mogli davati uvek dovoljno povoda, a njegovo poznavanje naučne literature i njegovo mlado iskustvo nisu mu za to davali uvek ni dovoljno mogućnosti. Od njega se uostalom to nije tražilo. On je imao, prvo, dobro da opiše svoju građu i, drugo, da dâ ona objašnjenja i utvrdi ona pravila koja su isticala iz njegove građe. Ali on je preko toga daleko prešao. Zato je izložio, ja mislim, bez ikakve potrebe, svoje delo mnogobrojnim i opravdanim zamerkama.“¹⁹ No ako se zna da je literatura o crnogorskim govorima u vrijeme nastanka pomenute Stevanovićeve

¹⁷ H. Barić, „Stevanović S. Mihailo, *Istočnocrnogorski dijalekat*. S kartom uz tekst. Biblioteka Južnoslovenskog filologa, 5, Beograd, 1935, 1–128.“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. 16, sv. 1, Beograd, 1936, str. 159–160. Neobična pojava Barićeva negativnoga osvrta na rad koji je pred njim odbranjen kao doktorat izgleda da je bila izazvana Stevanovićevim oglušenjem o primjedbe koje su mu članovi Komisije dali pri odbrani. Tako bi se barem moglo zaključiti iz ove Barićeve rečenice: „Zaustaviću se na izvesnim lingvističkim pitanjima u koja je pisac ušao, i koja je pored svih učinjenih napomena ostavio i u štampanoj disertaciji (istakao A. Č.), u onoj obradi, koja je dala povoda teškim zamerkama.“ (Isto, str. 160)

¹⁸ Isto, str. 162.

¹⁹ Aleksandar Belić, „Mihailo Stevanović: *Istočnocrnogorski dijalekat*“, *Izabrana dela Aleksandra Belića. O dijalektima*, tom X, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000, str. 353–354.

disertacije jedva iznosila desetak jedinica, od kojih su dvije najznačajnije bile Rešetarove studije na njemačkome jeziku, nije potrebno posebno naglašavati kakav je bio njen značaj. Prije njega Danilo Vušović obradio je bio zapadne crnogorske govore u monografiji *Dialekt Istočne Hercegovine*,²⁰ koja je prva monografija o crnogorskim govorima uopšte.²¹

Budući da su osobine „istočnocrnogorskoga dijalekta“ bile u to vrijeme uglavnom nepoznanica za nauku, Stevanović se odlučio za njihov opis. Već u Uvodu ističe: „Neka se Rešetareva dela uzmu kao sasvim pouzdana i ukoliko se odnose na ove govore, po svemu se jasno vidi da je on imao materijal samo iz krajeva zapadno od reka Zete i Morače, a teritorija odavde na istok ostala je do danas gotovo sasvim nepoznata. Toga radi ja sam, na osnovu materijala koji sam u toku duže vremena prikupljao, pokušao da dam pregled govora istočnoga dela Crne Gore. (...) Teritoriju na kojoj sam skupljao dijalekatski materijal za proučavanje jezičkih osobina najzgodnije je bilo nazvati istočnom Crnom Gorom, jer leži uz istočnu granicu bivše kraljevine Crne Gore, pre njenog proširenja iz 1913. god. Ova dotadanja politička međa je i prirodna granica koja krajeve od nje deli od ostalih oblasti na istoku; ide od Skadarskog Jezera ispred Humskog Blata, današnjom granicom prema Arbaniji, Prokletijama i rugovskim planinama, pa dalje prema severoistoku. Tako prirodne granice prema ostalim krajevima Crne Gore nema.“²² Dakle, iako je imao tek nešto više od 20 godina,²³ Mihailo Stevanović je već tada želio da upotpuni prilično nejasnu sliku o crnogorskim govorima. Rešetar je bio već donekle opisao bokeške i katunske govore, Vušović govore zapadne Crne Gore (iako to Stevanović nigde ne ističe), a govori „istočnocrnogorskoga dijalekta“ za ondašnju nauku bili su nepoznanica. Tako je već u ranoj mladosti pokazao da zna razdvojiti bitno od nebitnoga i posvetiti se poslovima koji su neophodni za nauku i kulturu. O veličini toga njegova mladalačkoga poduhvata najbolje govori podatak da je on svojom monografijom obuhvatio Zetu s Podgoricom i

²⁰ Danilo Vušović, „Dialekt Istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927.

²¹ Videti o tome više u: Adnan Ćirgić, „Doprinos Danila Vušovića montenegristici“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 487–496.

²² Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Beograd, 1933/34, str. 1–2.

²³ Materijal za ovaj rad Stevanović je skupljao, prema sopstvenome kazivanju, u ljeto 1926, 1927. i 1928. godine. A naredne dvije godine ponovo je obilazio teren radi dopune materijala i provjere podataka. Povoljna okolnost bila je u tome što je kao rođeni Piper lako mogao skupiti materijal za piperski govor (a taj govor, kako je naprijed već rečeno, bio je obradio kako bi se prijavio na konkurs za svetosavsku nagradu), a u Vrbici, u Kučima, bila mi je ućevina.

Lješkopolje, Pipere, Kuče, Bratonožice i Vasojeviće, a uzgred je davao pokoju napomenu i o susjednim govorima. Sâm je naveo oblasti koje je obišao radi svojih dijalektoloških ispitivanja: „Podgoricu, Momišiće, Lješkopolje, Dajbabe, Srpsku, Mahalu, Šabanoviće,²⁴ Golubovce, Goričane, Berislavce i Mataguže (u oblasti moje zetskopodgor. grane), Spuž, Rogame, Potpeće, Stijenu, Crnce, Kopilje, Radeću, Petroviće, Bliznu, Seoca, Rijeku, Mrke (u oblasti piperske grane), Doljane, Vrbicu, Medun, Koće, Zatrijebač, Uble, Bioče, Orahovo, Monče, Klopot, Pelev Brijeg, Vjetrnik, Brskut (u oblasti kučkobrat. grane), Jablan, Lijevu Rijeku, Verušu, Jabuku, Mateševo, Bukovu Poljanu, Bare, Kralje, Konjuhe, Đuliće, Cecune, Andrijevicu, Slatinu, Polimlje, Veliku, Plav, Gusinje, Vojnoselo, Martinoviće, Brezovicu, Trešnjevo, Trepču, Vinicku, Buče, Donju Ržanicu, Berane, Lužac, Petnjik, Budimlje, Policu i Gornja Sela (u oblasti vasojev. grane).“²⁵

Iz prethodnoga citata vidi se da je Stevanović govore tzv. istočnocrnogorskoga dijalekta podijelio u 4 grupe, odnosno u četiri govorne grane: zetsko-podgoričku,²⁶ pipersku, kučko-bratonožičku i vasojevičku. Nažalost u obradi svojega „dijalekta“ on nije davao karakteristiku za svaku govornu granu ponaosob već sumarni pregled, a pojedine diferencijalne osobine izdvajao je kao tipične za određenu oblast ili govornu granu. Taj nedostatak ubikacije najveći je nedostatak u vezi s građom koju je donio. Pored toga i onoga što su istakli u svojim recenzijama A. Belić i H. Barić vrijedi spomenuti i još neke neodržive izvanlingvističke stavove Stevanovićeve kojima pokušava objasniti jezičke pojave. Takve su recimo ove: „Crna Gora je dugo vremena bila izolovana od ostalih krajeva srpskih i ono stanovništva što se tamo steklo iza propasti srpskih zemalja nije imalo prilike da se meša sa stanovništvom drugih oblasti naših.“²⁷ ili: „Govor naših Zećana (...) jednak je sa govorom skadarskih Srba i onih što žive u srpskim selima iznad Skadra. Uostalom, ni po mentalitetu ni po ma kojoj etničkoj osobini ne postoji

²⁴ Autor ovoga priloga nije mogao utvrditi da li je riječ o Stevanovićevoj grešci ili je u pitanju iščezli zetski toponim. U radu „Zetska ravnica, njen geografski položaj“ (*Glas Crnogorca*, br. 22, 1. 6. 1902, str. 2) Petar Majić (u vezi s Kućama Rakića) pominje *Šabanovića most* na Cijevni „nedaleko od mosta na Ržanici“. Možda je to u vezi s tim lokalitetom.

²⁵ Mihailo Stevanović, „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Beograd, 1933/34, str. 5.

²⁶ Vrijedi ovde spomenuti da je on tada, iako odveć mlad i prilično neupućen u dijalektološku problematiku, uočio ono što su zanemarivali gotovo svi dijalektolozi poslije njega, a to je neodgovarajući naziv *zetski govori* pod kojim se podrazumijevaju „svi govori crnogorski, ali pošto je on (onaj koji se odnosi na zetskopodgoričku govornu granu – prim. A. Č.) jedino tačan, ja ga zato i uzimam“ (Isto, str. 3)

²⁷ Isto, str. 2. Riječ je naravno o istorijski nepotvrđenome mitu koji je preko *Gorskoga vijenca* ušao u narod, a koji je Stevanović ovde nekritički usvojio.

razlike među Srbima s jedne i s druge strane Humskog Blata.²⁸ Zahvaljujući pogrešnim ideološkim i istorijskim postavkama, on je neke pojave tumačio navodnim doseljavanjem stanovništva s Kosova u Crnu Goru pred najezdom Osmanlija, a da nije uvidio da su uzroci tih pojava (poput umekšavanja *l – lj*) i na Kosovu i u crnogorskim govorima bili isti – blizina albanske jezičke granice i tursko prisustvo u tim krajevima. No uprkos tome Stevanović je došao i do vrlo značajnih zaključaka koje treba reafirmisati u vrijeme nastojanja da crnogorski jezik stekne ravnopravan status u porodici štokavskih standardnih jezika. Takav je recimo onaj da „u novije vreme priliva (stanovništva – prim. A. Č.) u Crnu Goru nije bilo nikakvog i crnogorski su govori živeli zasebnim životom, te ne znaju za mnoge osobine koje su se u najnovijoj eposi razvitka pojavile u našem jeziku“.²⁹ Ili, na primjer, objašnjavajući zašto nije označavao mjesta u kojima je bilježio primjere, on kaže kako su razlike među crnogorskim govorima u odnosu na njihovu međusobnu ujednačenost tako minorne da bi se svi ti govori mogli tretirati kao jedna cjelina.³⁰

Značajan dio monografije o „istočnocrnogorskome dijalektu“ zauzima odjeljak o poluglasnicima i alternantima *jata*. Naročito su vrijedna zapažanja o jatu, posebice danas, u vrijeme uspostavljanja crnogorskoga jezičkog standarda. „Prema onome kako celo pitanje (zamjene jata – prim. A. Č.) stoji u govorima istočnocrnogorskim zbog njegove jednostavnosti mnogo ga je zgodnije bilo iz njih uzeti za osnovicu književnoga jezika nego iz drugih dijalekata.“³¹ Kad se stanje u „istočnocrnogorskome dijalektu“ uporedi sa stanjem u „dijalektu Istočne Hercegovine“ Danila Vušovića, vidi se da ono gotovo u potpunosti odgovara normi koju je uspostavljao Vuk Karadžić. Izuzetak čini uglavnom samo nedosljedno sprovedena jotacija u toj normi. Da su današnji ekavski oblici tipa *prenos*, *prelaz* i sl. proizvod planskih uticaja i izmjena u jeziku, potvrđuje Stevanović u svojoj monografiji. Iako ne odbacuje mogućnost da je do pojave takvih ekavizama došlo, između ostaloga, analoškim putem jer su u pitanju imenice deverbativnoga porijekla, pa se tako osobina mnogobrojnije kategorije prenosila na malobrojniju, ipak naglašava da „primećuje se da je kod starijeg naraštaja, koji ne opšti s knjigom i manje

²⁸ Isto, str. 10. I ovde je riječ o poznatoj neutemeljenoj karadžićevsko-njegoševskoj identifikaciji pravoslavaca i štokavaca sa Srbima, na kojoj se nije potrebno zadržavati.

²⁹ Isto, str. 2–3.

³⁰ Isto, str. 5. Građom koju je publikovao Stevanović je u potpunosti potvrdio taj svoj stav, koji je ujedno i potvrda teze Vojislava P. Nikčevića o *koine* sloju crnogorskih govora. Naravno, takav stav nije odgovarao serbistici, pa ga recimo Drago Ćupić, zagovornik teze o nepostojanju crnogorskih govora kao cjeline, nije čak ni spomenuo u ovde citiranoj knjizi o životu i djelu Mihaila Stevanovića (iako u njoj ima i posebno poglavlje o dijalektološkim istraživanjima M. Stevanovića).

³¹ Isto, str. 21.

ima prilike da dolazi u dodir s pretstavnicima ekavskog izgovora, kod svih imenica bez razlike običniji dvosložni prefiks, a po tome bi se reklo da je davno utvrđeno pravilo dugo *ě=ije*, nešto ranije bilo u onim krajevima i idealno primenljivo.³² Takvo stanje potvrđuje brojnim primjerima: *prijelaz, prijestup, prijekor, prijeklad, prijedlog, prijegled, prijesad, prijenos, prijepok, prijepis, priješek, prijeto, priječer; prijevljes, prijevoz, prijegon, prijekop, prijelom, prijeboj*. U pridjevima nastalim od glagola prefiks je *pre-*: *prekrojen, prenešen, prevežen, preveden*, dok je u pridjeva izvedenih od imenica prefiks *prije-*: *prijestupan, prijekoran, besprijekoran*.³³

Ovaj osvrt svakako nije prilika da se ukaže na sve novine o crnogorskim govorima koje je Stevanović publikovao u monografiji o kojoj je riječ. Uostalom, on se osobinama crnogorskih govora posredno bavio i u monografiji o govoru Đakovice i u prikazima dijalektoloških studija svojih kolega i asistenata.³⁴ Biće dovoljno reći da je najveći broj osobina koje je opisao bio dotad u nepoznat ili nepotvrđen za tako široko područje. Pojava reduplikacije zamjenica, poremećen odnos upotrebe prijedloga uz instrumental socijativ i instrumental oruđnik, dosljednost jekavske jotacije, upotreba glasova *ś* i *ź* na cijelome terenu i frekventnost upotrebe glasa *з* (*dz*) te brojne druge i fonološke i morfonološke i morfološke i sintaksičke karakteristike bile su u većoj ili manjoj mjeri otkriće za ondašnju dijalektologiju.³⁵ Šteta je zato što nikad nije objavio najavljenju studiju o akcenatskome stanju u govorima svoga „istočnocrnogorskoga“ dijalekta, koja je – kako se to iz Beličeve recenzije vidi – bila završena još kad mu je doktorat objavljen.³⁶ Već je rečeno da je najveći značaj monografije u izvornosti i ispravnosti građe koju je publikovao, premda se pri akcentovanju primjera (a svi su mu primjeri akcentovani) isuviše povodio za piperskim akcentom bez obzira na to što je često riječ o mnogo široj oblasti od piperske. No na nekim mjestima kao da je Stevanović htio da po svaku cijenu opovrgne ranija mišljenja o već poznatim pojavama. Takvi su svakako njegovi stavovi o govoru podgoričkih muslimana, đe polemise

³² Isto, str. 23.

³³ Isto, str. 22.

³⁴ Videti: Drago Ćupić, „Govori Crne Gore u proučavanju Mihaila Stevanovića“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Podgorica, 2002, str. 125–132.

³⁵ O Stevanoviću kao dijalektologu pisao je i Drago Ćupić u pomenutom zborniku (videti: Drago Ćupić, „Govori Crne Gore u proučavanju Mihaila Stevanovića“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Podgorica, 2002, str. 125–132), no bez dublje analize stvarnih Stevanovićevih zasluga za crnogorsku dijalektologiju.

³⁶ U citiranoj Beličevoj recenziji kaže se: „Očekujemo i iscrpnu akcentuaciju ovog govora koju smo u rukopisu imali prilike da vidimo“. – Aleksandar Belić, „Mihailo Stevanović: *Istočnocrnogorski dijalekat*“, *Izabrana dela Aleksandra Belića. O dijalektima*, tom X, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000, str. 364.

s Milanom Rešetarom osporavajući oblike koje je Rešetar zabilježio.³⁷ Bez obzira na jednu noviju, neuspjelu i prije svega ideološki motivisanu odbranu Stevanovića,³⁸ savremena istraživanja pokazala su da je Stevanovićeve polemike s Rešetarom u vezi s podgoričkim ikavizmom neutemeljena, kao i da uzrok toga ikavizma nije nekakvo namjerno izdvajanje od ostalih i povodenje za govorom bosanskih muslimana već autohtona fonološka pojava koja je dovela do procesa *ije>i*.³⁹ Uostalom, tu je neutemeljenost naslutio već Belić u citiranoj recenziji.

Umjesto najavljene monografije o akcentu „istočno crnogorskoga dijalekta“⁴⁰ Stevanović je objavio samo opsežnu studiju o akcentatskome sistemu piperskoga govora.⁴¹ Bez namjere da ukazujemo na pojedinosti Stevanovićeve opisa, bitno je istaći da se u tome radu ne daje samo analiza piperskoga akcenta, već se može štošta saznati i o akcentu okolnih krajeva, prije svega onih koji su obuhvaćeni monografijom *Istočno crnogorski dijalekat*, jer se autor često koristio uporednom metodom (osobito kad su u pitanju govori uz pipersku granicu, koji su više ili manje uticali na piperske akcente). Ukazujući na to da se piperski govor od ostalih crnogorskih govora razlikuje najviše po akcentu, Stevanović kaže: „Piperski govor, izuzetno po akcentu

³⁷ Videti: Milan Rešetar, *Štokavski dijalekat*, Matica crnogorska, 105–140. i Mihailo Stevanović, „Istočno crnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Beograd, 1933/34, str. 25–26.

³⁸ Videti: Mihailo Šćepanović, „Naučnoistraživački pristup u dijalektološkim radovima Mihaila Stevanovića – pitanje metoda i terminološke aparature“, *Zbornik radova Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Podgorica, 2002, str. 207–212.

³⁹ Videti: Adnan Čirgić, *Govor podgoričkih muslimana*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2007, str. 60–73.

⁴⁰ Pojavom dviju zasebnih Rešetarovih knjiga o štokavskome dijalektu i akcentima štokavskoga dijalekta ustalila se „česta praksa da se akcentuacija i 'ostale' pojave izlažu u dve posebne monografije. Nema teorijskih razloga koji bi iziskivali taj postupak, ali nema ni takvih koji bi odlučno govorili protiv njega. Pravi motivi leže u oblasti tehničkih okolnosti. Iscrpna studija o nekom govoru obuhvata po pravilu više stotina strana i obično nije jednostavno naći odjednom sredstva za štampanje takvog rada, niti su sveske periodičnih publikacija uvek dovoljno obimne da bi se u njih mogla smestiti tolika monografija. U takvim slučajevima opis akcentuacije je onaj deo sadržine koji se najlakše može izdvojiti kao posebna celina.“ – Pavle Ivić, „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora“, *Zbornik Crnogorski govori*, CANU, Titograd, 1984, str. 34–35. Ako se zna da je Stevanovićev opis akcentata piperskoga govora čekao dvije godine na objavljivanje u *Srpskom dijalektološkom zborniku* (prihvaćen je 1938. godine, a objavljen 1940), onda je možda razlog izostanka cjelokupnoga akcentatskoga opisa upravo u onome o čemu piše Ivić. A ako se morao opredijeliti za jedan dio, onda je lako zaključiti zašto je odabrao piperski – ne samo što mu je pripadao, no i zato što se piperski govor upravo po akcentu odlikuje od ostalih govora crnogorskih.

⁴¹ Mihailo Stevanović, „Sistem akcentuacije u piperskom govoru“, *Srpski dijalektološki zbornik*, X, Beograd, 1940, str. 69–184.

svome, dosta se razlikuje od njemu srodnih a perifernih govora crnogorskih, u koje prodiru osobine akcenta drugih dijalekata našeg jezika.⁴² Nema u toj Stevanovićevoj studiji uopštene priče o prirodi akcenta niti zadržavanja na opštijim pojavama. On govori samo o odlikama piperskoga akcenta u pojedinim kategorijama riječi – u odnosu na okolne crnogorske govore, u odnosu na tzv. stariju novoštokavsku akcentuaciju i u odnosu na Karadžićev i Daničićev akcentat. „Sudeći i po akcentu i po kvantitetu može se reći da se piperski govor, sa možda još kojim od govora crnogorskih, već skoro 3-4 veka razvija u zasebnom pravcu i nezavisno od novijih dijalekata srpskohrvatskih. Dok su govori dva velika, piperskom srodna i neposredno ili posredno susedna plemena, Bjelopavlića i Vasojevića bili pod uticajem novijih govora, te ne znaju za uzlazne akcente i mnoge novoobrazovane dužine, – piperski govor nije zahvatila nijedna od ovih važnih osobina.“⁴³ Nakon te uopštene napomene on prelazi na analizu i opis konkretnih akcenatskih osobina – po vrstama riječi, čime opis oslobađa nebitnih detalja.⁴⁴

Još kao gimnazijski profesor, pred odbranu doktorata, Stevanović je objavio *Glavne dijalekatske crte vasojevičkog govora*.⁴⁵ Taj je rad nastao na osnovu njegova dvonedeljnoga boravka u vasojevičkome kraju. Obišao je „Gusinje i Plav sa susednim selima Brezovicom i Vojnoselom (ostala sela u toj okolini nisu za mene u ovom pogledu predstavljala nikakav interes, jer su naseljena pretežno muslimanskim življem, a ovo je tek od pre koju deceniju počelo da upotrebljava i naš jezik pored arbanaškog, kojim se i danas radije služi), Veliku, Ulotinu, Seoce, Sućesku, Andrijevicu, Cecune, Konjuhe, Božiće, Kralje, Prisoje, Slatinu, Trešnjevo i Trepču u andrijevičkom i – Viničku, Buče, Donju Ržanicu, Berane, Lubnicu, Budimlje, Petnjik, Rovca i Policu u beranskom srezu.“⁴⁶ Ističući zatvorenost navedenoga prostora visokim planinama prema svim stranama, osim prema Sandžaku, Stevanović kaže da ta zatvorenost ipak nije uslovila velike razlike vasojevičkih govora od ostalih crnogorskih govora niti je otvorenost prema Sandžaku imala većega uticaja na govore jer su Vasojevići „do poslednjih ratova“ bili upućeni samo na Crnu Goru. Uzrok uklapanja vasojevičkih govora u opštercnogorsku jezičku sliku

⁴² Isto, str. 70.

⁴³ Isto, str. 71.

⁴⁴ U novije vrijeme rečena Stevanovićeve studija poslužila je za komparativnu analizu – današnje stanje akcenatskoga sistema Pipera u odnosu na Stevanovićeve opis. Videti: Mi-odrag Jovanović, „Sistem akcentuacije u govoru Pipera – od Stevanovićevego opisa do savremenog stanja“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002, str. 133–146.

⁴⁵ Mihailo Stevanović, „Glavne dijalekatske crte vasojevičkog govora“, *Zadužbina Luke Čelovića Trebinjca*, Beograd, 1933/34, str. 188–191

⁴⁶ Isto, str. 188.

on prije svega vidi u porijeklu stanovništva. „To stanovništvo ovde nije starije od dvesta i nekoliko desetina godina, a došlo je ovamo s juga i zapada, preko Komova i Trešnjevika.“⁴⁷ Stevanović je naveo 12 glavnijih osobina koje vasojevičke govore vežu s ostalim govorima „istočnocrnogorskoga dijalekta“: specifičan izgovor nekadašnjega poluglasnika, jekavska jotacija, *j* umjesto finalnih *đ* i *ć*, nepoznavanje glasa *h*, *ote* umjesto *hoće* u 3. l. mn. prezenta, kraći oblik infinitiva, genitiv mn. umjesto lokativa mn. uz prijedlog *po*, oblici *mene*, *tebe*, *sebe* u dativu, oblici *ni* i *vi* te *ne* i *ve* umjesto *nam* i *vam* – *nas* i *vas*, padežne specifičnosti, starija akcentuacija. Pojavu dugouzlaznoga akcenta navodi kao osnovnu opštu crtu po kojoj se vasojevički govori izdvajaju od ostalih istočnocrnogorskih govora, ali tu pojavu ne tumači kao autohtonu na vasojevičkome prostoru (što je i logično), već kao prenesenu iz onih crnogorskih krajeva u kojima se taj akcent ranije bio razvio. Specifičnosti unutar vasojevičkih govora najviše se tiču govora plavsko-gusinjske oblasti. No ni te specifičnosti nijesu diferencijalne u odnosu na sve ostale crnogorske govore. Riječ je prije svega o neutralizaciji razlike između *l* i *lj* i nazalnost poluglasnika u krajnjem otvorenom slogu riječi. No „obe te osobine karakterišu govor crnogorskog plemena Kuča, odakle, skoro i bez razlike vere, celo ovdašnje stanovništvo vodi svoje poreklo.“⁴⁸ Koliko je uticaj srpskih govora (iz Sandžaka) bio zanemarljiv u spontanome razvoju vasojevičkih govora, toliko je on u Stevanovićevo vrijeme već počeo bio uzimati maha, prije svega putem školstva. „Poslednjih godina, kad je sav svet, kao nigde drugo, povrveo u školu, da svaka kuća ima po jednog i po nekoliko intelektualaca knjiga i škola igraju ovde ogromnu ulogu i jezik naglo menja svoju fizionomiju. Imao sam prilike da na mnogim mestima kod sedamdesetogodišnjih staraca čujem ekavizme, koji su, naravno, kao i mnogo drugih pojava, knjiški i veštački, pa otuda za dijalektologiju beznačajni.“⁴⁹ Navedeno Stevanovićevo uzgredno tumačenje pojave ekavskih oblika, beznačajnih u njegovo vrijeme, danas je od posebna značaja za našu dijalektologiju jer se njime mogu opovrći neka savremena tumačenja ekavskih oblika kao autohtonih u Crnoj Gori.

Ne manje važan doprinos montenegristici od onoga o kojemu je dosad bilo riječi Stevanović je dao u oblasti njegošologije. Istina, i u toj je oblasti on, kao i u dijalektološkim studijama, prije svega serbokroatist koji je platio danak tradicionalističkome shvatanju da je kompletno crnogorsko nasljeđe dio srpskoga korpusa. No izvan toga njemu se ni u njegošologiji nema što zamjeriti. Naprotiv. Ne samo što je primjere iz Njegoševa jezika uveliko koristio za potkrepljivanje pravila datih u svojoj već pominjanoj dvotomnoj

⁴⁷ Isto, str. 188.

⁴⁸ Isto, str. 190.

⁴⁹ Isto, str. 191.

gramatici srpskohrvatskoga jezika i u školskim gramatikama, već se Njegošem bavio i u posebnim radovima i studijama, među kojima se, kako je već rečeno, izdvajaju dvije monografskoga karaktera *Jezička tumačenja u komentarima Njegoševa Gorskog vijenca*⁵⁰ i *O jeziku Gorskog vijenca*.⁵¹ Stogodišnjica Njegoševe smrti bila je glavni povod za Stevanovićevo ozbiljnije bavljenje Njegoševim jezikom. Tada je bio angažovan na pripremi cjelokupnih djela njegovih „u saradnji sa četvoricom svojih kolega (Radovanom Lalićem, Radosavom Boškovićem, Vidom Latkovićem i Nikolom Banaševićem – prim. A. Č.), stručnjaka za književnost i jezik, u kome društvu je bilo veliko zadovoljstvo raditi, jer su svi podjednako, reklo bi se, za taj posao bili izuzetno zainteresovani.“⁵² U okviru toga Stevanović je s Nikolom Banaševićem priredio *Svobodijadu* i *Glas kamenštaka*, a s Radovanom Lalićem *Lažnoga cara Šćepana Malog*, *Pjesme*, *Luču mikrokozma*, *Prozu* i *Prijeводе*.⁵³ Tri godine nakon proslave izašao je njegov i Boškovićev rječnik uz Njegoševa cjelokupna djela.⁵⁴ Međutim, kako sam Stevanović kasnije priznaje, taj je rječnik bio vrlo ograničene vrijednosti jer je građa za nj bila nebrizljivo prikupljena.⁵⁵ To je i bio glavni motiv da sa saradnicima krene u izradu potpunoga (dvtomnoga) rječnika Njegoševa jezika, đe je on bio ne samo autor no i urednik, a koji je objavljen gotovo 30 godina nakon onoga s Boškovićem.⁵⁶ I, kako sam kaže, rad na tome rječniku zahtijevao je dvije-tri godine potpune posvećenosti Njegoševoj leksici, a nakon toga se – prirodno – još bolje upoznao s Njegoševim jezikom uopšte. Radi potpunije upućenosti u osobine Njegoševa jezika, a u nedostatku literature onoga vremena, obilazio je i Njeguše.⁵⁷ Naravno, taj dvtomni rječnik neuporedivo je vredniji od onoga iz 1954. godine, koji je bio neka vrsta pojašnjenja uz cjelokupna djela Njegoševa. Glavne manjkavosti njegove ogledaju se opet u tome što je pri tumačenju Njegoševe

⁵⁰ Mihailo Stevanović, *Jezička tumačenja u komentarima Njegoševa Gorskog vijenca*, SANU, Posebna izdanja, knj. CDXCIII, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 27, Beograd, 1976.

⁵¹ Mihailo Stevanović, *O jeziku Gorskog vijenca*, SANU, Posebna izdanja, knj. DC, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 41, Beograd, 1990.

⁵² Isto, str. 4.

⁵³ Drago Čupić, „Prvorazredni nješkoolog“, In: *Život u znaku nauke. Mihailo Stevanović (1903–1991)*, Unireks, Beograd, 2000, str. 112.

⁵⁴ Mihailo Stevanović & Radosav Bošković, *Rečnik uz celokupna dela Petra Petrovića Njeogoša*, Obod – Cetinje & Prosveta – Beograd, 1954.

⁵⁵ Mihailo Stevanović, *O jeziku Gorskog vijenca*, SANU, Posebna izdanja, knj. DC, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 41, Beograd, 1990, str. 5.

⁵⁶ Mihailo Stevanović i saradnici, *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njeogoša*, knj. prva (A – O), knj. druga (P – Š), SANU – CANU – Vuk Karadžić – Narodna knjiga – Obod – Prosveta – Srpska književna zadruga, Beograd, 1983.

⁵⁷ Videti: Mihailo Stevanović, *O jeziku Gorskog vijenca*, SANU, Posebna izdanja, knj. DC, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 41, Beograd, 1990, str. 3–5.

leksike Stevanović faktički polazio od zablude da je Njegoš dijalektalni srpski pisac, pa su se u *Rečniku* našle i one riječi kojima ni za prosečnu crnogorsku čitalačku publiku, na primjer, nijesu potrebna objašnjenja, ili koje u Crnoj Gori ni onoga ni sadašnjega vremena nemaju alternativu (objašnjavane su čak i riječi poput *đed*, *đe*, *đevojka* i sl.). Nije manji nedostatak ni u selektivnome pristupu ekscerpiranja leksike iz Njegoševih pisama. Naime, Stevanović se nije odlučio da objasni leksiku iz svih onda poznatih Njegoševih pisama, već samo iz izbora koji je objavila *Prosveta*. Opravdanje za to našao je u činjenici da Njegoš nije autor svih tih pisama. No bilo bi mnogo bolje da su u taj rječnik ušle samo riječi iz onih pisama za koja se sa sigurnošću može utvrditi da su pisana Njegoševom rukom. Ni uzimanje leksike iz *Ogledala srpskoga*, iako i sam u predgovoru *Rečnika* naglašava da je poznato da je sasvim neznatan dio tih pjesama plod Njegoševa autorstva, nema opravdanja – bez obzira na to što se Stevanović poziva na činjenicu da je Njegoš bio redaktor koji je dao konačan oblik *Ogledalu*. Neobičan je i postupak akcentuacije Njegoševe leksike za koju Stevanović nije mogao naći nikakvu potvrdu jer su sve riječi akcentovane u skladu s pravilima standardne akcentuacije. No, bez obzira na sve navedene manjkavosti, izrada tako obimnoga rječnika pisca koji se oslanjao ne samo na crnogorski koine i njeguško-cetinjske specifičnosti, no i pisca koji nije bježao od svakovrsnih uticaja – od crkvenoslovenskih do turskih, – svakako da predstavlja poduhvat. Ako bi se danas, u svijetlu novih saznanja iz oblasti njegošologije i bez tradicionalističkih opterećenja u filologiji, prišlo izradi potpunoga rječnika Njegoševa jezika, Stevanovićev bi *Rečnik* bio nezaobilazno pomagalo u tome poslu. On je bio izuzetno dobro upućen u osobine Njegoševa jezika i osobine crnogorskih govora, a imao je i bogato leksikografsko iskustvo kojim se nijedan jezikoslovac našega vremena ne može pohvaliti.⁵⁸

Višedecenijsko bavljenje Njegošem, ozbiljnije započeto povodom jubilarne 100-godišnjice smrti, kulminiralo je dvijema pomenutim monografijama. Obje su nastale u poodmaklim godinama Stevanovićevim i predstavljaju svojevrstan pregled dotadašnje filološke njegošologije, a nerijetko i arbitražu u nemalome broju nerazjašnjenih pitanja i komentara. Stevanović objašnjava „respektujući mišljenja svojih prethodnika i svih komentatora, ali rijetko izostane autorski komentar ili sumnja. Uspio je pretresti sve komentare i sve one koji su na bilo koji način i bilo kojim povodom govorili o istom stihu. I rijetko je ko prošao tako što je njegovo mišljenje prihvaćeno u cjelosti i tako uključeno u Stevanovićev sistem razmišljanja. Svakome je rečeno za ono što je naučno neosnovano i neprihvatljivo. (...) Gotovo svaki

⁵⁸ Videti: Milorad Dešić, „Mihailo Stevanović kao leksikograf“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002, str. 267–273.

put se daje vlastito rešenje, a ono se teško ili nikako ne može ni u detalju osporiti.“⁵⁹ Stevanovićevo bavljenje njegošologijom zavređuje posebnu studiju. Tim dijelom njegova doprinosa montenegristici, osim citiranoga teksta Draga Čupića, bavili su se Branislav Ostojić⁶⁰ i Radmilo Marojević,⁶¹ koji na konkretnim primjerima pokazuje metodologiju rada Mihaila Stevanovića i njegove zaključke upoređuje sa zaključcima prethodnika.

Cilj ovoga rada nije bio da se da svestrani osvrt na doprinos montenegristici Mihaila Stevanovića, nesumnjivo najznačajnijega i najplodnijega serbo-kroatiste kojega je dala SFRJ. U njegovo vrijeme Crna Gora nije imala svojih naučnih institucija. Radio je i živio izvan domovine, ali se njome posredno ili neposredno cijeloga života bavio. Formalno Mihailo Stevanović nije bio montenegrinac, ali je svojim studijama i monografijama iz oblasti crnogorske dijalektologije i njegošologije trajno zadužio montenegristik. Nijedan današnji dijalektolog ne može pristupiti opisu crnogorskih govora bez poziva na njegovu studiju *Istočnocrnogorski dijalekat*; nijedan leksikograf ne može pristupiti obradi Njegoševe leksike bez korišćenja njegova *Rečnika Njegoševa jezika*; nijedan njegošolog ne može raditi komentare i objašnjenja *Gorskoga vijenca* bez korišćenja njegovih dviju monografija na tu temu.

Citirana literatura

- Barić, H.: „Stevanović S. Mihailo, *Istočnocrnogorski dijalekat*. S kartom uz tekst. Biblioteka Južnoslovenskog filologa, 5, Beograd, 1935, 1–128.“, *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. 16, sv. 1, Beograd, 1936, str. 159–160.
- Belić, Aleksandar: „Mihailo Stevanović: *Istočnocrnogorski dijalekat*“, *Izabrana dela Aleksandra Belića. O dijalektima*, tom X, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2000.
- Čirgić, Adnan: „Doprinos Danila Vušovića montenegristici“, *Lingua Montenegrina*, br. 3, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje „Vojislav P. Nikčević“, Cetinje, 2009, str. 487–496.
- Čirgić, Adnan: *Govor podgoričkih muslimana*, Institut za crnogorski jezik i jezikoslovlje, Cetinje, 2007.

---

⁵⁹ Branislav Ostojić, „Njegošovo djelo u jezičkim i leksičko-semantičkim tumačenjima Mihaila Stevanovića“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002, str. 65.

⁶⁰ Isto, str. 59–69.

⁶¹ Radmilo Marojević, „Mihailo Stevanović kao njegošolog“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002, str. 153–173.

- Ćupić, Drago: „Govori Crne Gore u proučavanju Mihaila Stevanovića“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Podgorica, 2002, str. 125–132.
- Ćupić, Drago: *Život u znaku nauke. Mihailo Stevanović (1903–1991)*, Unireks, Beograd, 2000.
- Dešić, Milorad: „Mihailo Stevanović kao leksikograf“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002, str. 267–273.
- Ivić, Pavle: „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih narodnih govora“, Zbornik *Crnogorski govori*, CANU, Titograd, 1984.
- Jovanović, Miodrag: „Sistem akcentuacije u govoru Pipera – od Stevanovićeovog opisa do savremenog stanja“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002, str. 133–146.
- Majić, Petar: „Zetska ravnica, njen geografski položaj“, *Glas Crnogorca*, br. 22, 1. 6. 1902, str. 2.
- Marojević, Radmilo: „Mihailo Stevanović kao njegošolog“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002, str. 153–173.
- Mršević–Radović, Dragana: „Bibliografija profesora Mihaila Stevanovića“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XLVII, Beograd, 1991, str. 5–28.
- Ostojić, Branislav: „Njegoševo djelo u jezičkim i leksičko-semantičkim tumačenjima Mihaila Stevanovića“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odjeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002, str. 59–69.
- Rešetar, Milan: *Štokavski dijalekat*, Matica crnogorska, Podgorica, 2010.
- Stanojčić, Živojin: „Hommage Mihailu Stevanoviću“, Zbornik radova *Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Podgorica, 2002, str. 11–15.
- Stevanović, Mihailo & Bošković, Radosav: *Rečnik uz celokupna dela Petra Petrovića Njegoša*, Obod – Cetinje & Prosveta – Beograd, 1954.
- Stevanović, Mihailo i saradnici: *Rečnik jezika Petra II Petrovića Njegoša*, knj. prva (A – O), knj. druga (P – Š), SANU – CANU – Vuk Karadžić – Narodna knjiga – Obod – Prosveta – Srpska književna zadruga, Beograd, 1983.
- Stevanović, Mihailo: „Glavne dijalekatske crte vasojevičkog govora“, *Zadužbina Luke Ćelovića Trebinjca*, Beograd, 1933/34, str. 188–191.
- Stevanović, Mihailo: „Istočnocrnogorski dijalekat“, *Južnoslovenski filolog*, knj. XIII, Beograd, 1933/34, str. 1–129.

- Stevanović, Mihailo: „Sistem akcentuacije u piperskom govoru“, *Srpski dijalektološki zbornik*, X, Beograd, 1940, str. 69–184.
- Stevanović, Mihailo: *Jezička tumačenja u komentarima Njegoševa Gorskog vijenca*, SANU, Posebna izdanja, knj. CDXCIII, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 27, Beograd, 1976.
- Stevanović, Mihailo: *O jeziku Gorskog vijenca*, SANU, Posebna izdanja, knj. DC, Odeljenje jezika i književnosti, knj. 41, Beograd, 1990.
- Šćepanović, Mihailo: „Naučnoistraživački pristup u dijalektološkim radovima Mihaila Stevanovića – pitanje metoda i terminološke aparature“, *Zbornik radova Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Podgorica, 2002, str. 207–212.
- Vušović, Danilo: „Dialekt Istočne Hercegovine“, *Srpski dijalektološki zbornik*, knj. III, Srpska kraljevska akademija, Beograd – Zemun, 1927.
- *Zbornik radova Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića*, CANU, Naučni skupovi, knj. 59, Odeljenje umjetnosti, knj. 21, Podgorica, 2002.

Adnan ČIRGIĆ

MIHAILO STEVANOVIĆ'S CONTRIBUTION TO MONTENEGRISTICS

On the occasion of 110 years since the birth of Mihailo Stevanović, the author of this paper provides a brief overview of his contribution to Montenegristics. Stevanović was one of the first researchers of the Montenegrin speech patterns, and a renowned university professor, studying, inter alia, Njegoš's language. In addition, Stevanović was one of the most active linguists (in ex-Yugoslavia) with regard to the preparation of the *Orthography of the Serbo-Croatian Language* as well as the other tasks within the process of standardization of the Serbo-Croatian language, which, however, remains beyond the scope of this paper.

Key words: *Mihailo Stevanović, Montenegrin speech patterns, Njegošology, Montenegristics*